

УДК 94(73)=(111)196/7

Я. Золотарьова, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПРАВОЗАХИСНІ ІНІЦІАТИВИ АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖ. КАРТЕРА У РОЗВИТКУ АМЕРИКАНСЬКО-РАДЯНСЬКИХ ВІДНОСИН 1977 – 1981 рр.

Досліджується імператив прав людини у зовнішньополітичній стратегії Дж. Картера відносно СРСР та його роль у розвитку американсько-радянських відносин.

Ключові слова: політика захисту прав людини, доктрина зовнішньої політики США за президента Дж. Картера, американсько-радянські відносини, детант, ідеологічна конкуренція.

Після другої світової війни зусиллями світового співтовариства було вироблено міжнародні стандарти прав людини. Першою державою, яка визначила права людини як імператив своєї зовнішньої політики, були Сполучені Штати Америки. А 39-й президент США Джиммі Картер (1977–1981 рр.) перетворив питання прав людини на важливий елемент протистояння між Вашингтоном та Москвою.

Проблему правозахисного дискурсу зовнішньої політики США ґрунтовно досліджували американські автори. Такі науковці, як: Д. Шмітц, В. Волкер, Дж. Росаті, А. Г. Мовер та М. Стакі – відзначають, що саме завдяки Дж. Картеру питання прав людини було включене до порядку денного національної зовнішньополітичної стратегії. С. Кауфман, Г. Сміт, В. Стойк, Дж. Друмбел, Р. Л. Гартхоф у своїх роботах аналізують результативні кроки адміністрації Картера щодо заохочення дотримання прав людини у СРСР. У той же час критики зовнішньої політики Дж. Картера (Дж. Муравчик, С. Фогелсенг, Д. Мойніхен) зазначають, що президент не мав узгодженого підходу до американсько-радянських відносин. У радянській та російській історіографії з-поміж робіт агітаційного характеру проблематика прав людини у формуванні зовнішньої політики США отримала наукову оцінку в роботах Г. Арбатова, В. Журкіна, Е. Іваняна, А. Кокошина, О. Колобова, Р. Овчиннікова, О. Попової, А. Тихонова, О. Широкова. В українській історіографії наразі не існує узагальнюючих праць, які досліджували питання формування доктрини прав людини у зовнішній політиці США та її реалізації щодо окремих країн. Проте, існуючі дослідження дискурсу прав людини у зовнішній політиці США не розкривають його місця у баченні адміністрації трансформації американсько-радянських відносин.

Ця стаття є спробою оцінити ефективність правозахисної діяльності Дж. Картера щодо СРСР та визначити вплив цього вектору зовнішньої політики на перебіг американсько-радянських відносин. Досліджено методи правозахисної діяльності США на міжнародній арені.

У першій половині 70-х рр. XX ст. правозахисна ініціатива належала Конгресу, про що свідчить ряд законів 1973–76 рр., які передбачали скорочення американської військової й економічної допомоги порушникам прав людини. Прикладом таких ініціатив щодо СРСР є поправка Г. Джексона – Ч. Веніка (1974 р.) до Закону про торгівлю та поправка Е. Стівенсона (1975 р.) до Закону про Експортно-імпорتنний банк, які вводили економічні санкції щодо СРСР через обмеження єврейської еміграції.

У передвиборчій кампанії представник демократичної партії Дж. Картер задовольнив суспільний попит на формування моральної складової зовнішньої політики [5, р. 164].

У якості президента Дж. Картер у першому офіційному листі до генерального секретаря ЦК КПРС Брежнєва від 26.01.1977 р виклав власну модель розвитку розрядки (détente) міжнародних відносин на основі "взаємності, взаємної поваги і гідності". Перераховуючи

галузі міждержавної співпраці у сприянні миру, президент зосередив увагу і на питанні дотримання прав людини: "[Ми] не можемо бути байдужим до долі свободи та індивідуальних прав людини. Ми представляємо різні соціальні системи, і наші країни відрізняються один від одного у своїй історії та досвіді. Змагання ідеалів неминуче між нашими суспільствами. Тим не менш, це не повинно заважати спільним зусиллям, спрямованим на формування мирного, справедливого гуманного світу" [7].

У промові в університеті Нотр-Дам (22 травня 1977 р.) Дж. Картер пропонує заходи втілення кампанії захисту прав людини: публічна дипломатія, зміни програм економічної допомоги, нагадування офіційним особам інших країн про ситуацію з дотримання прав людини в їх країнах під час особистих зустрічей [13, р. 97-99].

07.07.1977 р. Дж. Картер підписав президентський оглядовий меморандум (PRM-28) – внутрішнє дослідження, що є першою систематичною спробою викласти правозахисні зовнішньополітичні задачі виконавчої влади. Цей документ визначив пріоритет балансування політики захисту прав людини відносно країн соціалістичного табору з іншими зовнішньополітичними інтересами США. Основною задачею визначалася підтримка демократичних сил у Радянському Союзі та Східній Європі, які сприятимуть розвитку більш відкритих суспільств [15]. У PRM-28 визнавалася роль американських та міжнародних неурядових громадських організацій (НГО) у піднятті "міжнародної і національної самосвідомості" щодо "проблем прав людини" і громадянському контролю дій державних структур, що порушують положення Заключного акту, підписаного 30.07-01.08.1975 р. за підсумками Наради з безпеки і співробітництва у Європі (НБСЄ). Згідно тексту меморандуму бюро з питань демократії, прав людини і праці державного департаменту США та інші установи отримали рекомендації заохочувати діяльність громадських об'єднань [16]. Підтримку транснаціональної правозахисної діяльності було засвідчено і у директиві Президента – 30, яка стала офіційною інструкцією з просування прав людини [14].

Серед методів втілення правозахисних ініціатив США варто відзначити роботу з міжнародними організаціями, зокрема структурами Організації Об'єднаних Націй (ООН). Американські чиновники, включаючи президента, постійно надсилали повідомлення до комісії ООН з прав людини з приводу порушень інакомислячих у СРСР. Ще 11.02.1977 р. представник США на Генеральній Асамблеї (ГА) ООН підняв питання про затримання радянського правозахисника Ю. Орлова [11, р. 2-4].

Також Дж. Картер заручився медійною підтримкою своїх ініціатив, зміцнивши міжнародні можливості мовлення. У березні 1977 р. він оголосив, що Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода і Голос Америки потрібно шістнадцять додаткових передавачів 250 кВт для мовлення у країнах Східної Європи і СРСР [17, р. 423].

Не останню роль адміністрація Дж. Картера відводила авторитету США як правомірного критика прав

людини, внутрішня політика якого є зразковою моделлю дотримання прав людини. Тому Дж. Картер підписав та наполягав на ратифікації п'яти міжнародних угод з прав людини. Зокрема, Пакту про громадянські і політичні права (CAPR) та Пакту про економічні, соціальні й культурні права (ESACR) – основоположних міжнародно-правових документів у галузі міжнародного захисту прав та свобод людини, прийнятих ГА ООН 16.12.1966 р. [14, р. 104]. Ілюструючи дотримання у США положень Заключного акту, президент зняв "усі обмеження на виїзд за кордон американських громадян" і пом'якшив візові обмеження для іноземних груп [17, р. 4]. Також за наполяганням Дж. Картера Міністерство юстиції США провело розслідування і подало серію юридичних звернень до федерального суду від імені обвинувачуваних у справі "Вілмінгтон 10" (суперечливе рішення суду в Північній Кароліні, за яким десять афро-американських правозахисників були заарештовані за підпал без переконливих доказів їх вини) [9, р. 4].

Паралельно адміністрація Картера прагнула засвідчити універсальний характер кампанії у галузі прав людини, тому критиці піддавалися порушення прав людини у некомуністичних країнах. Наприклад, було накладено торговельне ембарго Ради Безпеки ООН на Зімбабве-Родезію [2, р. 22]. Картер критикував масові порушення прав людини, що мали місце у Чилі.

Не зважаючи на ці заходи Вашингтону, радянські лідери сприймали кампанію критики порушення прав людини як прямий напад на основи радянської влади. У лютому 1977 р. голова КДБ Юрій Андропов констатував: "ідеологічні центри та сіоністські організації" залучили "нову адміністрацію Картера і відомих сенаторів" у зрадницьку "антирадянську діяльність" [1]. Л. Брежнєв надіслав Дж. Картеру листа з критикою втручання у радянські "внутрішні справи" та листування з "відступником" [Сахаров], який оголошений ворогом Радянської держави [18, с. 244]. Радянське керівництво відзначало, що оновлена конституція 1977 р. містить належне співвідношення "цивільних обов'язків" і "демократичних свобод". Л. Брежнєв погодився представити комісії з прав людини ООН у січні 1978 р. доповідь про радянські практики у сфері прав людини та їх відповідності вимогам усіх міжнародних угод, у тому числі Заключному Акту.

Напередодні значних міжнародних зустрічей, конференцій керівництво СРСР використовувало тактику зменшення державного тиску на громадянські та особисті права населення. Цю думку ілюструє ситуація у переддень зустрічі НБСЄ у Белграді (жовтень 1977 р. – березень 1978 р.). У другому кварталі 1977 р. чисельність ув'язнень дисидентів суттєво скоротилася – було зафіксовано найнижчий показник з 1965 р. [10, р. 182-183]. Спостерігалось й зростання єврейської еміграції, яка сягнула максимального рівня.

Проте американські делегати у Белграді постійно порушували питання дотримання прав людини у комуністичних країнах. Країни Варшавського договору блокували підписання заключного документу наради. Зустріч завершилася безрезультатно, що викликало занепокоєння світової спільноти: акцентування на порушеннях прав людини в СРСР тільки загострить напруженість холодної війни і ставить під загрозу майбутнє розрядки у Європі [8].

12.07.1978 р. Джесіка Тукман (уповноважений президента з прав людини у Конгресі) надіслала попередження, що серед конгресменів зростає невдоволення результатами правозахисної діяльності. Більш дім вирішив діяти на випередження – запровадити обмеження обміну з СРСР американськими технологіями. Було скасовано або відкладено чисельні зустрічі, галузеві та

наукові обміни. Під впливом можливого перехоплення ініціативи Конгресом, Дж. Картер погодився прийняти плани ради національної безпеки щодо обмежень на торгівлю США з СРСР [3, р. 323].

Восени 1978 р. розпочався новий етап політики США з захисту прав людини щодо СРСР. Москва скоротила репресивні арешти дисидентів. Вашингтон використав торгівлю як спосіб покращення американсько-радянських відносин. Президент Дж. Картер припинив бойкоти усіх зустрічей на високому рівні, не пов'язаних з контролем над озброєннями, та направив делегацію на американсько-радянську торговельну конференцію до Москви 10.12.1978 під час своєї поїздки до радянської столиці міністр фінансів Майкл Блюменталь оголосив про прийняття США радянських "заявок на експортні ліцензії", пов'язані з "нафтогазовим виробничим об'єднанням" [4, р. 132-134]. Заохочуючи зростання чисельності єврейської еміграції з СРСР, держсекретар С. Венс і М. Блюменталь, повідомили послу СРСР А. Добриніну про ініціативу виконавчої влади скасувати вимоги поправки Г. Джексона – Ч. Веніка [4, р. 135].

США демонстративно розвивали правозахисну діяльність у некомуністичних країнах, особливо у Латинській Америці. У грудні 1978 р. Вашингтон підтримав резолюцію ООН, яка закликала комісію з прав людини ООН розслідувати питання про "зниклих" осіб в Аргентині, та створення Міжамериканського суду прав людини (IAHRC).

Варто зазначити, що адміністрація Дж. Картера не відмовилась і від методу "тихої дипломатії". Наприклад, було проведено обмін двох засуджених радянських шпигунів на десять радянських політичних в'язнів, у тому числі О. Гінзбурга, баптистського проповідника Георгія Вінса, і двох євреїв, які були засуджені до смертної кари за спробу викрадення літака у 1970 р.

На початку 1979 р. за ініціативою країн Варшавського блоку було організовано конференцію "Мир і права людини". Проте, така імітація правозахисної діяльності з боку СРСР не приховала той факт, що радянські лідери не мали наміру "демократизації" чи "лібералізації" існуючої моделі соціалізму. До березня 1979 р. 10 членів правозахисної організації Московська Гельсінська група були заарештовані. Розпочалася системна кампанія, спрямована на викорінення неофіційної діяльності до Олімпіади 1980 р. у Москві. Радянське керівництво прийняло рішення знизити рівень єврейської еміграції з рекордної позначки 51320 чол. у 1979 р. до 21471 чол. наступного року [14, р. 139].

У другій половині 1979 р. відносини наддержав суттєво погіршилися. Дж. Картер надав Китаю статус нації найбільшого сприяння у сфері торгівлі, СРСР – ні. А з введенням радянських військ до Афганістану Картер прийняв рішення згорнути офіційний американсько-радянський культурний обмін та відкласти ратифікацію договору про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (SALT II).

На початку 1980 р. комітет національної безпеки (КНБ) США підготував меморандум під назвою "Інакомислення у Східній Європі та СРСР – Чи зробили ми достатньо?". Згідно з цим аналізом адміністрація вжила недостатньо заходів для інституціоналізації політики захисту прав людини. КНБ закликав виконавчу владу виділити більше ресурсів на "книги та публікації програм для Східної Європи та СРСР" [12]. У вересні 1980 р. американський генерал і співробітник КНБ, Вільям Одом, надіслав раднику з національної безпеки З. Бжезінському ще один меморандум з викладом інструкції до майбутньої діяльності.

Проте, на президентських виборах 1980 р. перемагає кандидат республіканець Рональд Рейган. Адміністрація

нового президента переглянула концептуальні положення політики у галузі прав людини ліберального попередника, але не відмовилася від використання правозахисних ініціатив у ідеологічному протистоянні з СРСР.

Таким чином, проблема прав людини протягом 1970-х і 1980-х рр. набуває міжнародного звучання. У результаті правозахисної діяльності адміністрації Картера вдалося запобігти порушенню прав людини у великих масштабах і масових ув'язнень дисидентів в СРСР. У той же час кампанія щодо захисту прав людини змінила перебіг деタント, змусила радянських лідерів перейти у позицію оборони та ускладнила переговорні процеси в інших сферах. Розвиваючи ідею про моралізаторську місію США, адміністрація Дж. Картера створила ефективний засіб ідеологічної конкуренції з СРСР, який буде успішно використано наступними президентами-республіканцями.

Список використаних джерел

1. Andropov to the Central Committee, "U.S. government activities in defense of human rights," February 18, 1977. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yale.edu/sci-hub.org/annals/sakharov/documents_frames/Sakharov_123.htm.
2. Bloomfield Lincoln P. The Carter Human Rights Policy: A Provisional Appraisal / Bloomfield Lincoln P. – Cambridge, MA, – 1981.
3. Brzezinski Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977–1981 / Z. Brzezinski. – Farrar, Straus, Giroux, 1983. – 587 p.
4. Buwalda P. They Did Not Dwell Alone: Jewish Emigration from the Soviet Union, 1967–1990 / Petrus Buwalda. – Washington, DC, 1997. – 287 p.
5. Carter J., Why Not the Best / Jimmy Carter. – University of Arkansas Press, 1996. – 166 p.
6. Carter's comments. Meeting with President Augusto Pinochet Ugarte of Chile – Remarks to Reporters Following the Meeting. September 6, 1977. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/sci-hub.org/ws/index.php?pid=6582&st=human&rights&st1=Chile>
7. Carter's Letter to Brezhnev January 26, 1977 in "The Path to Disagreement: U.S. – Soviet Communications Leading to Vance's March 1977 Trip to Moscow". – CWIHP / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cwihip.si.edu/sci-hub.org>.

8. From Global Politics to Human Rights: The CSCE Follow up Meeting, Belgrade, 1977, Part I: Global Politics, Cold War International History Project, CWIHP. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wilsoncenter.org/sci-hub.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=topics.documents&doc_id=382975&group_id=187963
9. Implementation of the Helsinki Accords, Ninth Semiannual Report. – Washington, DC, 1981. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catalog.hathitrust.org/Record/01134387>.
10. Kline E. The Helsinki Process: A Balance Sheet / Edward Kline // The Fifth International Sakharov Hearing: Proceedings, ed. Allan Wynn. – London, 1986. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url?url=http://www.dandelon.com/servlet/download/attachments/dandelon/ids/AT001950044C1C217E99AC12574AD0028EC2A.pdf&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=MwlYVPT0Eun8ygOWn4GgBg&ved=0CBYQFJAB&usq=AFQjCjCNHXXCV4QKPMRiDEONAOG-PQk1euFQ>
11. Memorandum for ZB, "US Government Initiatives on behalf of Human Rights in the USSR" April 17, 1980. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB482/>.
12. National Security Council, Memorandum, Paul B. Henze to Brzezinski, Dissidence in Eastern Europe and the USSR – Are We Doing Enough? Secret, April 17, 1980 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB391/docs/1980.04.17%20Are%20We%20Doing%20Enough.PDF>
13. Peterson C. Globalizing Human Rights: Private Citizens, the Soviet Union, and the West / Christian Peterson. – Routledge, 2012 – 294 p.
14. President Carter's comments on the rough draft of PD-30 can be found at: <http://www.jimmycarterlibrary.org/sci-hub.org/documents/pddirectives/pd30.pdf>.
15. President Memorandum 28, July 8, 1977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jimmycarterlibrary.org/#4748/irp/offdocs/prm/prm28.pdf>
16. The Department of State Bulletin April 25, 1977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archive.org/details/USGovernmentDocuments>.
17. Third Semiannual Report by the President to the Commission on Security and Cooperation in Europe. – Washington, DC, 1977/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.csce.gov/index.cfm?FuseAction=Files.
18. Добрынин А. Суруго доверительно: посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962–1986 гг.) / А. Добрынин. – М.: "Автор", 1996. – 687 с.

Надійшла до редколегії 22.04.14

Я. Золотарева, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВООЗАЩИТНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ АДМИНИСТРАЦИИ ДЖ. КАРТЕРА В РАЗВИТИИ АМЕРИКАНО-СОВЕТСКИХ ОТНОШЕНИЙ 1977–1981 гг.

Исследуется императив прав человека во внешнеполитической стратегии Дж. Картера в отношении СССР и его роль в развитии американо-советских отношений.

Ключевые слова: политика защиты прав человека, доктрина внешней политики США при президенте Дж. Картере, американо-советские отношения, детант, идеологическая конкуренция.

Y. Zolotarova, Graduate Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CARTER'S HUMAN RIGHTS INITIATIVES IN THE DEVELOPMENT OF US-SOVIET RELATIONS 1977–1981

The article touches on the imperative of human rights in Carter's foreign policy strategy towards the Soviet Union. It was intended to repair America's international moral stance and build consensus inside the country. In the practice human rights issues of the U.S. foreign policy turned into a resource of political influence and an important criterion for the development of US-Soviet relations.

Keywords: politics of human rights, the doctrine of American foreign policy under President Jimmy Carter, US-Soviet relations, detente, ideological competition.

УДК 903'1

О. Кириленко, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПІЗНЄ ТРИПІЛЛЯ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я В КОНТЕКСТІ ІНОКУЛЬТУРНИХ ВПЛИВІВ

В статті розглядаються проблеми взаємодії між пізньотрипільськими племенами і сусідніми общинами неолітичних і енеолітичних культур. Автор наводить різні погляди вчених щодо впливу інокультурних племен на процес формування пізньотрипільських груп пам'яток Середнього Подніпров'я.

Ключові слова: чапайська, лукашівська, софіївська групи пам'яток, Кукутень-Трипілья, етап С I, С II, культури киево-черкаська, малицька, ліхчастого посуду, волино-люблінська.

Встановлення рівня впливів інокультурних елементів у формуванні груп пам'яток трипільської культури завжди привертало увагу вчених. Трипільські і сусідні їм

общини не розвивалися замкнуто, а перебували у постійному пошуку кращих місць для життя, контактуючи з носіями інших культурних утворень. Метою даної статті

© Кириленко О., 2014